

Maastricht en de aardewerkindustrie in de negentiende en twintigste eeuw

Keramiek- stad

Ad Knotter (red.)

KERAMIEKSTAD

KERAMIEKSTAD

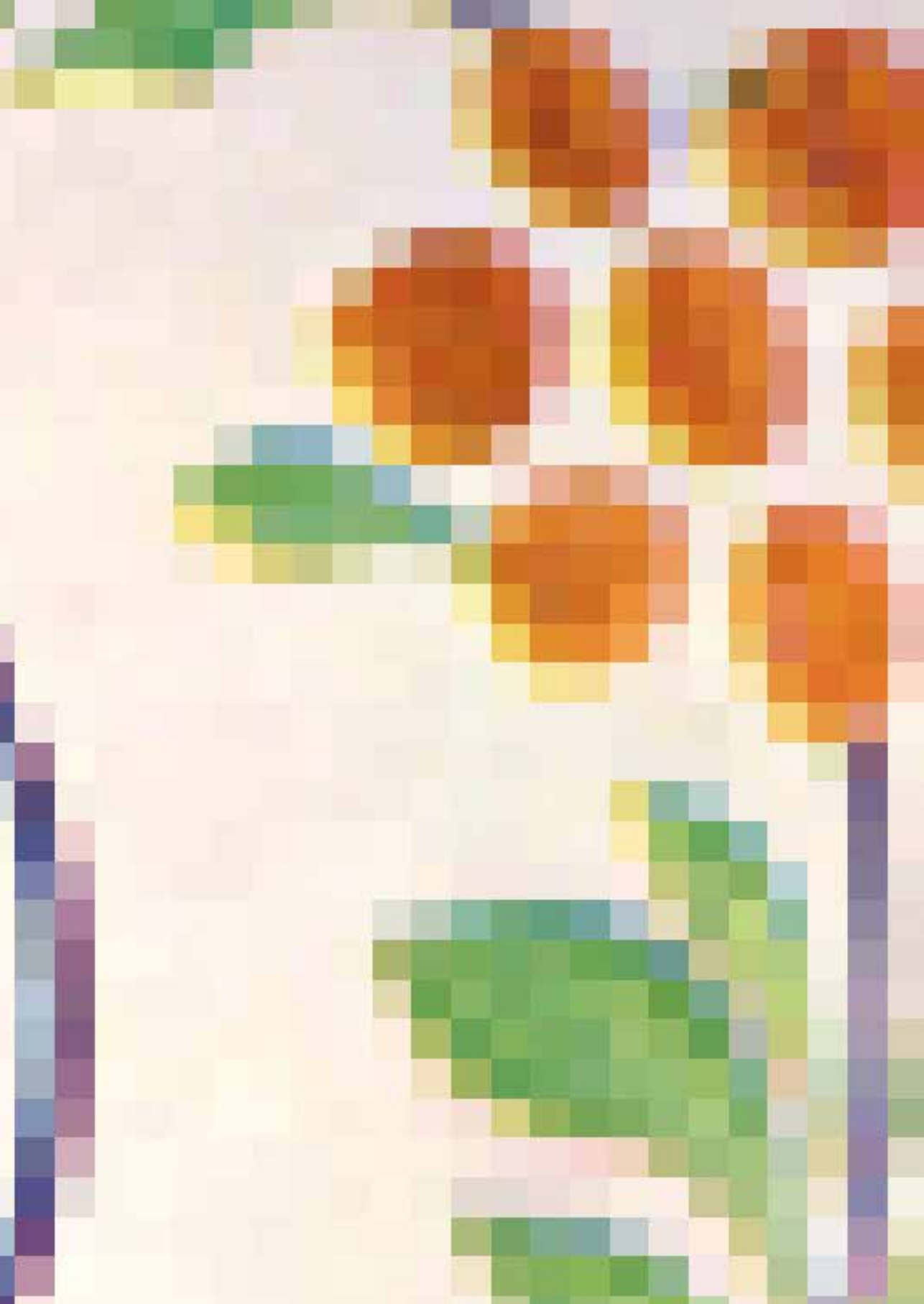
Maastricht en de aardewerkindustrie in de negentiende en twintigste eeuw

Ad Knotter (*redactie*)

Paul Arnold (*beeldredactie*)

WBOOKS

in samenwerking met het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg

Ad Knotter	
Ter inleiding	6
Eric van Royen	
De ondernemersfamilie Regout in de negentiende eeuw	18
Sasja Kruisinga	
Het Sphinxterrein en de fabrieksgebouwen aan de Boschstraat	38
Gertjan de Groot	
Pielemannen en cassetendraagsters. Mannen- en vrouwenarbeid bij De Sphinx aardewerkfabriek te Maastricht vóór 1940	66
Serge Langeweg	
De techniek van het versieren: het decoreren van aardewerk bij Regout/Sphinx en Société Céramique	106
Thijs van Vugt	
In en uit het Boschstraatkwartier. Mobiliteit en levensloop van twee families uit een Maastrichtse arbeiderswijk in vijf generaties (ca. 1770 - ca. 1940)	144
Wim Mes	
De aardewerkfabriek van Frederik Regout, 1891-1896	178
Max Wijnen	
Foto's van de glasfabricage bij Sphinx omstreeks 1920	198
Caspar Cillekens	
Aardewerk en arbeidsmarkt. Maastricht tussen de twee wereldoorlogen	216
Lucas Cornips en Ernst Homburg	
Hermann Salmang (1890-1961) en de introductie van wetenschappelijk onderzoek bij Sphinx	244
Ad Knotter	
Regout, de Sphinx en de sociale geschiedenis: van <i>lieu de mémoire</i> naar historische analyse	270
 Gebruikte literatuur	 302
Register	310
Over de auteurs	316
Colofon	318

Ad Knotter

TER INLEIDING

In 2015 sloot eigenaar Geberit het verkoopkantoor van Sphinx-sanitair in Maastricht. Daarmee verdween het laatste restje van deze eens zo bloeiende fabriek van glas, aardewerk en sanitair uit Maastricht. De productie was al in 2009 gestaakt, hoewel die enkele jaren daarvoor, in 2007, nog van de binnenstad naar een gloednieuwe fabriek in de Beatrixhaven was verplaatst. Sinds 1834 hebben de fabrieken van Regout een stempel gedrukt op de Maastrichtse samenleving, samen met later opgerichte aardewerfabrieken als de Céramique en de Mosa. Ter gelegenheid van de sluiting van het laatste restant van het Sphinxbedrijf verschijnt dit boek over de veelzijdige en spraakmakende geschiedenis van deze typisch Maastrichtse maakindustrie.

Het boek bevat een bundeling van (soms bewerkte) artikelen die al eerder zijn gepubliceerd. Het grootste deel verscheen tussen 2001 en 2012 in het jaarboek van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg, de *Studies over de sociaaleconomische geschiedenis van Limburg*;¹ drie artikelen waren elders gepubliceerd: het artikel van Eric van Royen over de familie Regout in een bundel met Zuid-Nederlandse ondernemersbiografieën,² dat van Sasja Kruisinga in een publicatie over het Sphinxterrein van de Werkgroep Industriële Archeologie Maastricht (WIAM),³ en het artikel over de oprichter van het onderzoekslaboratorium bij Sphinx Hermann Salmang door Lucas Cornips en Ernst Homburg in de bundel *Maastricht kennisstad*.⁴ Wij danken de uitgevers voor de toestemming om deze teksten hier opnieuw te publiceren.

Het vertrek van het productiebedrijf van Sphinx uit de Maastrichtse binnenstad was al eerder aanleiding voor een terugblik. Onder de titel 'De Sphinx. Plaats van herinnering' vonden er in 2006 en 2007 in Maastricht tal van manifestaties en evenementen plaats. In dat kader hield het SHCL op 12 oktober 2006 een symposium onder de titel 'De Sphinx en Maastricht: een geschiedenis van haat en liefde', waarop tevens de voltooide inventaris van de Sphinx-archieven werd gepresenteerd. Deze archieven (waaronder ook die van de in 1958 met Sphinx gefuseerde Société Céramique) waren in 1991 en 2000 door het bedrijf aan het SHCL overgedragen dankzij de inspanningen van de toenmalige archivaris van het SHCL Wim Mes, in samenspel met ir. Dick van Waes († 2007), die zich als president-directeur van Sphinx-Gustavsberg (1998-2000) bijzonder heeft ingespannen voor deze over-

1 Zie de bijlage bij deze inleiding. De jaarboeken zijn tot 2010 digitaal beschikbaar via de website van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg: www.shclimb.org/nl/onderzoek/jaarboeken online.

2 Van Royen, 'Familie Regout' (voor deze bundel voorzien van voetnoten).

3 Kruisinga en Langeweg, met bijdragen van Minis en Mes, *Het Sphinxterrein* (voor deze bundel bewerkt en ingekort). Wij danken vormgever Martin Faun voor het ter beschikking stellen van het digitale kaartmateriaal.

4 Cornips en Homburg, 'Herman Salmang', 197-213.

Eric van Royen

DE ONDERNEMERSFAMILIE REGOUT IN DE NEGENTIENDE EEUW¹

1 Dit is een licht bewerkte versie van het eerder gepubliceerde: Van Royen, 'Familie Regout', 335-345.

Portret van Petrus Laurentius Regout, Nederlands eerste grootindustrieel, ca. 1860. SHCL, fotocollectie Sphinx-Céramique.

Portret van Maria Aldegonda Hoeberechts, echtgenote en zakenpartner van Petrus Regout, ca. 1860. SHCL, fotocollectie Sphinx-Céramique.

Petrus Laurentius Regout (1801-1878)

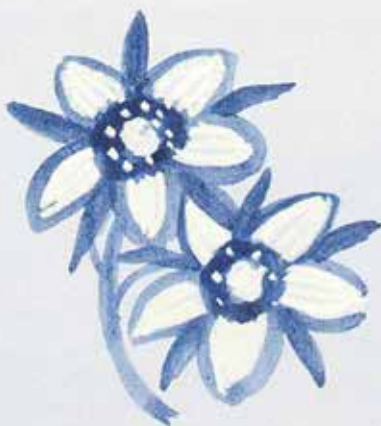
Petrus Laurentius Regout wordt gezien als Nederlands eerste grootindustrieel. Deze Maastrichtse ondernemer heeft in 1853 meer dan 1.000 werknemers in dienst.² In 1878, het jaar van zijn overlijden, telt zijn imperium bijna 2.600 arbeiders.³ De bijzondere positie die hij inneemt in de Nederlandse industriële geschiedenis dankt hij aan zijn onmiskenbare talenten als ondernemer, maar kan ook niet los worden gezien van de geografische ligging van Maastricht en de politieke turbulentie in het zuiden van het tegenwoordige Nederland in de jaren dat hij zijn vleugels uitslaat.

Petrus Regout wordt in 1801 in Maastricht geboren. Zijn ouders, Petrus Leonardus Dominicus Regout en Maria Nijsten, de laatste uit een Geleens slotenmakersgeslacht, verdienen hun brood met de import van en groothandel in Engels aardewerk en Frans kristal en porselein. Ze hebben ook een winkel waar ze hun

² Maenen, *Petrus Regout*, 287.

³ Vanaf hier zijn de gegevens met betrekking tot de personeelsomvang bij de bedrijven van Petrus Regout/De Sphinx ontleend aan tabel I-IV in: Van Vugt, *Een arbeidersbuurt*.

SHCL, archief Société Céramique, EAN 1013, inv. nr. 356, Handgeschilderde motieven voor decors door Henri Verstijnen, 1907-1931.

Henri Verstijnen

Dessin 24/A

ESTABLISSEMENT
CERAMIQUE
DE LA FAMILLE
DE LA FAMILLE

Luchtfoto van het Sphinx-fabriekcomplex nog vóór de modernisering in de jaren 1930, gezien vanuit het zuidwesten. Rechtsboven: het Boschstraatkwartier-Oost, met links daarvan het Bassin. SHCL, fotocollectie Sphinx-Céramique.

aandeel hadden, anders dan in de meeste andere Europese industriesteden, zoals Turijn. De ontwikkeling van Maastricht tot industriestad leidde niet tot het aantrekken van inwoners van elders. De Maastrichtse industriëlen vonden hun arbeiders in de plaats zelf. Omdat de betekenis van het garnizoen als bestaansbron was afgenomen, was er bij het begin van de industrialisatie in het tweede kwart van de negentiende eeuw voldoende aanbod van arbeid in de stad zelf aanwezig. Later kon de industrie putten uit het Maastrichtse geboorteoverschot. Alleen een beperkt aantal vaklieden werd van buiten Maastricht aangetrokken.⁶

In de geheel andere schaal en context van Maastricht vinden wij niettemin een parallelle redenering over een in generaties overgeleverde arbeiderscultuur, en wel in de in Maastricht ontwikkelde ideeën over de zogenaamde onmaatschappelijkheid in de onderste regionen van de arbeidersbevolking. De socioloog Harry Litjens, die de Maastrichtse 'onmaatschappelijkheid' in het begin van de jaren 1950 onderzocht, zag een direct verband met de negentiende-eeuwse industrialisatie

6 Ibidem, 302.

van Maastricht en het pauperisme dat daarmee gepaard ging, met een hoofdrol voor de glas- en aardewerkindustrie van de Regouts. De 'onmaatschappelijkheid' zou daardoor in Maastricht in de jaren 1950 naar verhouding groter zijn dan in andere steden, zoals Tilburg.⁷ Het ging volgens hem om een in generaties, 'van geslacht op geslacht',⁸ overgeleverd gedrags- en cultuurpatroon, dat zich nog steeds zou uiten in een 'onmaatschappelijkheid van zeer ernstige aard, zowel wat aantal als wat intensiteit betreft'.⁹ Zijn opvatting werd gedeeld door veel sociologen uit die tijd. Zij beschouwden de 'onmaatschappelijkheid' van bepaalde groepen ongeschoolde arbeiders als onveranderlijk en ingesleten in de min of meer geïsoleerde arbeidersbuurten uit de negentiende eeuw, die van generatie op generatie waren gedegenereerd tot echte achterbuurten.¹⁰

Het is niet moeilijk een verband te zien tussen deze opvattingen uit de jaren 1950 en modernere, uit Amerika afkomstige sociologische theorieën over een in generaties overgeleverde 'armoedecultuur' van een stedelijke 'onderklasse'.¹¹ Deze 'onderklasse' zou worden gekenmerkt door een spiraal van armoede, langdurige werkloosheid, ontwrichting van het gezinsleven en sociale apathie, en daardoor geen deel meer uitmaken van het systeem van sociale klassen. Vandaar het begrip onderklasse: zij zouden overal buiten vallen. Daardoor zou er ook geen sprake meer zijn van sociale mobiliteit tussen de generaties: ook de kinderen zouden in deze 'onderklasse' gevangen zijn.

In zijn in 1999 gehouden oratie heeft Ad Knotter vraagtekens gezet bij deze redenering.¹² Volgens hem spreekt er een veel te statische opvatting uit. Armoede is in de eerste plaats een economisch verschijnsel – er is gewoon te weinig geld – en als zodanig situationeel gebonden: aan de economische conjunctuur, aan een bepaalde levensfase, aan tegenslag in het leven, of aan het ontbreken van een vangnet van familie of staat. Hij achtte de kans groot dat de zogenaamde armoedecultuur in veel gevallen snel zou verdwijnen als de economische omstandigheden voor de desbetreffende gezinnen zouden verbeteren. Omgekeerd zou de 'onmaatschappelijkheid' in de armste wijken van Maastricht in de jaren 1950 volgens hem wel eens minder rechtstreeks kunnen zijn voortgekomen uit de negentiende-eeuwse sociale wantoestanden dan Litjens beweerde.

7 Litjens, *Onmaatschappelijke gezinnen*, 96.

8 *Ibidem*, 98.

9 *Ibidem*, 97.

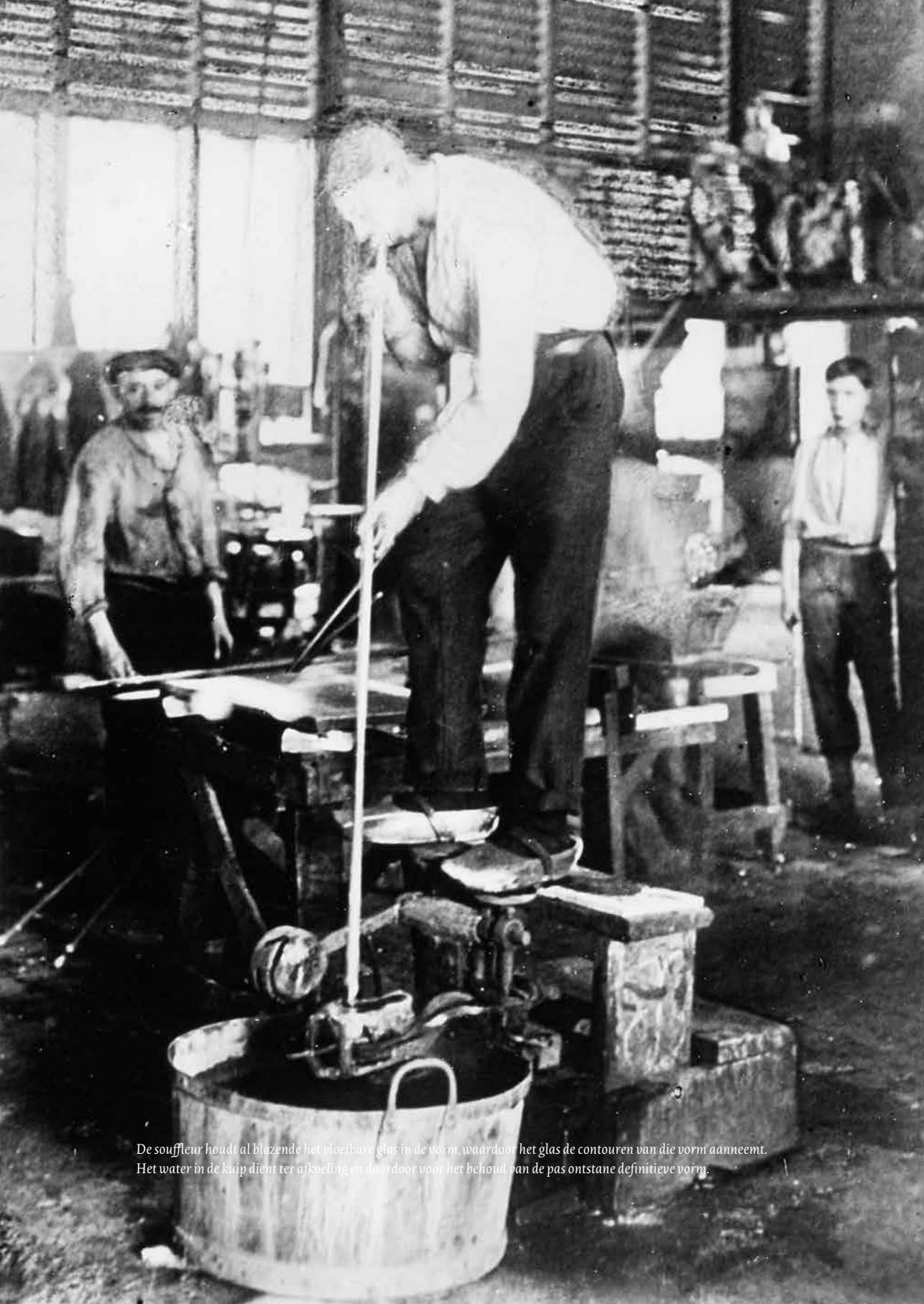
10 Haveman, *De ongeschoolde arbeider*; Van Doorn, *De proletarische achterhoede*.

11 Knotter, *Rondom de Stokstraat*; ook verschenen in: *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg / Jaarboek van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg* 44 (1999) 1-29.

12 *Ibidem*. Zie voor een kritische beschouwing over het begrip 'armoedecultuur' ook het nadien verschenen proefschrift van Kok, *Burgers in de bijstand*.

De werkman (ouvrier) achter de tafel rolt een ijzeren buis met glasklomp over de tafel, terwijl de glasblazer (souffleur) staande op een trapje een flesvormig voorwerp blaast.

De souffleur houdt al blazende het vloeibare glas in de vorm, waardoor het glas de contouren van die vorm aanneemt. Het water in de kuip dient ter afkoeling en daardoor voor het behoud van de pas ontstane definitieve vorm.

COLOFON

©2016 WBooks/Sociaal
Historisch Centrum voor
Limburg/de auteurs

Eindredactie

Ad Knotter

Beeldredactie

Paul Arnold

Tekstverzorging

Ella Muyres

Vormgeving

Lori Lenssinck, Voorheen De Toekomst

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

De uitgever heeft ernaar gestreefd de rechten van de illustraties volgens de wettelijke bepalingen te regelen. Zij die menen nog zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich tot de uitgever wenden.

ISBN 978 94 625 8129 6

NUR 693

Uitgave

WBOOKS, Zwolle

info@wbooks.com

www.wbooks.com

i.s.m. Sociaal Historisch Centrum voor Limburg,

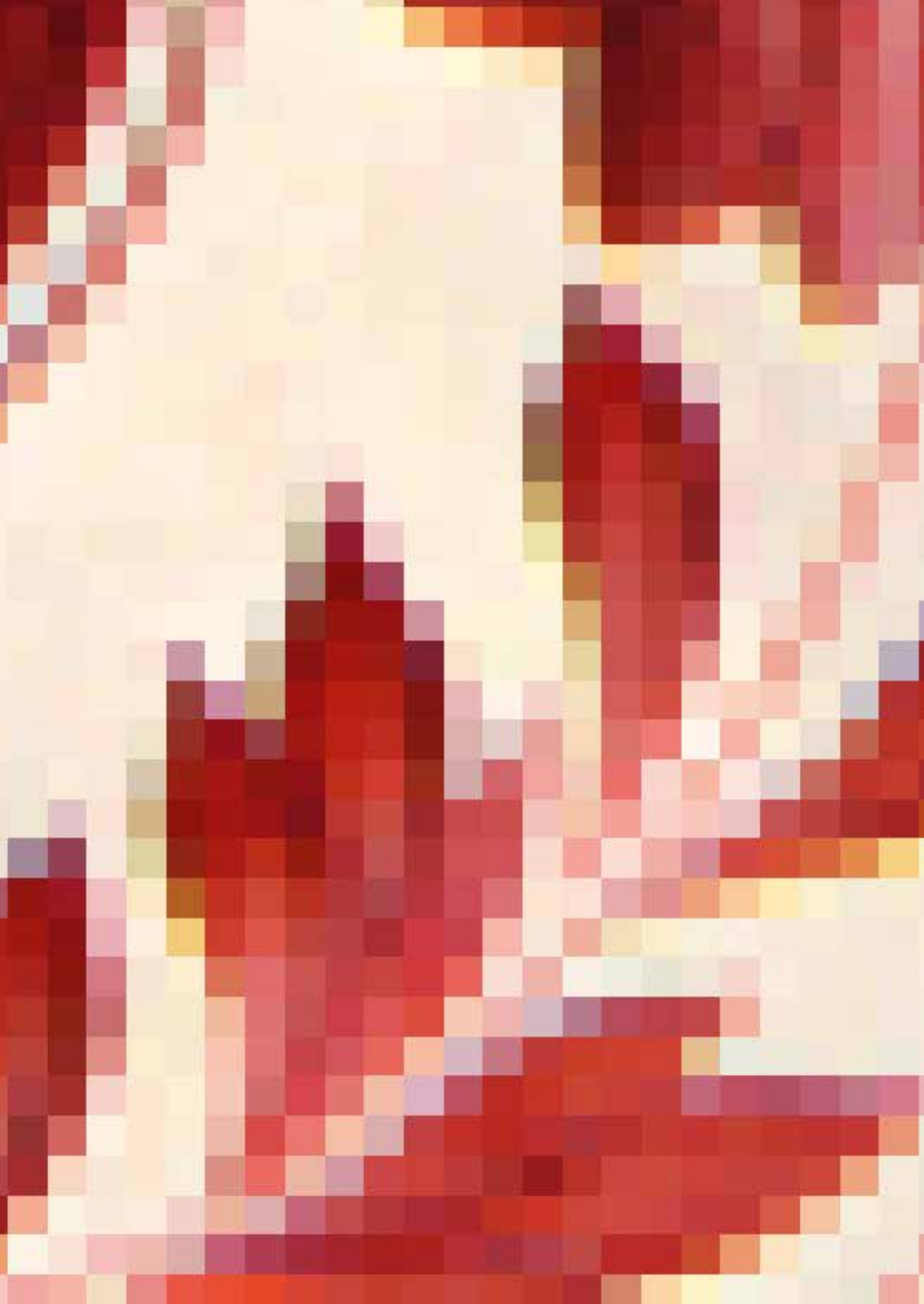
Maastricht

info@shclimburg.nl

www.shclimburg.nl

BOOKS

In 2015 sloot eigenaar Geberit het verkoopkantoor van Sphinx-sanitair in Maastricht. Daarmee verdween het laatste restje van deze eens zo bloeiende fabriek van glas en aardewerk uit Maastricht. De productie was al in 2009 gestaakt. Sinds 1834 hebben de fabrieken van Regout een stempel gedrukt op de Maastrichtse samenleving, samen met later opgerichte aardewerkfabrieken als de Céramique en de Mosa. Ter gelegenheid van de sluiting van het laatste restant van het Sphinxbedrijf verschijnt dit boek over de veelzijdige en spraakmakende geschiedenis van deze typisch Maastrichtse maakindustrie. Het accent ligt daarbij op de sociale aspecten, maar ook de ontwikkeling van het fabrieksterrein en de technische aspecten van de aardewerkdecoratie komen aan de orde. Het boek is rijk geïllustreerd met onder meer een groot aantal kleurenafbeeldingen van kenmerkende drukdecors van het Maastrichtse aardewerk, afkomstig uit de archieven van Sphinx en Céramique (thans bij het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg).

